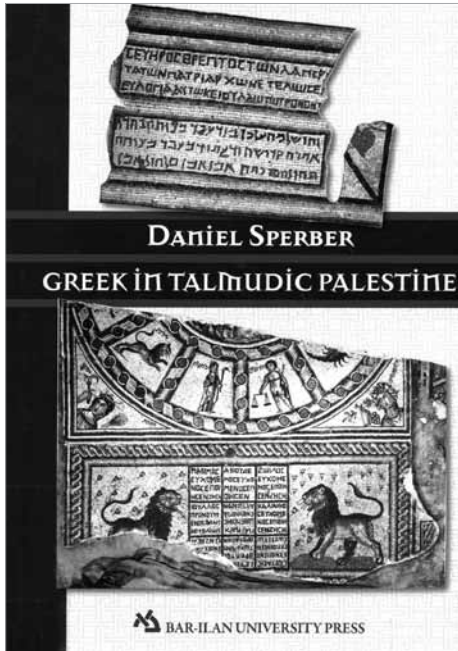

הווארד ג'ייקובסון

על היוונית בארץ-ישראל בתקופת התלמוד

Daniel Sperber, *Greek in Talmudic Palestine*, Ramat-Gan : Bar-Ilan University Press, 2012, 265 pp.

ספרו של דניאל שפרבר על היוונית בארץ-ישראל בתקופת התלמוד הוא במונחים מסוימים סיכום אמצע הדרך של מחקר בתחום שהמחבר עוסק בו זה חמישים שנה: ההשפעה של השפות היוונית והלטינית ותרבותיהן על היהודים בארץ-ישראל הקדומה. מרשים מאוד שזהו רק אחד התחומים שמחקרו של שפרבר שולט בהם לאורך חצי המאה האחרונה. לדעתי אפשר לומר כי הוא חוקר היהדות הכולט בדורו. הוא מייצג את מוריו, חוקר התלמוד שאול ליברמן והקלסיציסט ארנלדו מומיליאנו, שהיו מתגאים בעבודתו והשפעתם ניכרת בכול.

הספר הנדון עוסק בעיקר בתופעת המילים השאלות – יווניות ולעיתים לטיניות – שנמצאו שלובות באופן רציף בטקסטים בעברית ובארמית, עד כדי כך שלעיתים קרובות הן לא זוהו כלל כמילים זרות. הספר נחלק לשני חלקים: הראשון כותרתו 'מילים יווניות ולטיניות בספרות רבנית' (רובו פורסם כבר בשנת 1977), והשני – 'ידע רבני ביוונית בארץ-ישראל התלמודית' (מקצתו כבר פורסם בעבר).

המאמר תורגם מאנגלית על ידי אביה שמש.

S. Krauss, *Griechische und Lateinische Lehnwörter* 1
im Talmud, Midrasch und Targum, I-II, Berlin
1898–1899

החלק הראשון, הכולל מבוא ושלושה פרקים, פותח בסקירה מפורטת של מחקרים קודמים על מילים שאולות בספרות חז"ל, ובמרכז סקירה זו עומד כמובן ספרו החשוב של שמואל קראוס 'מילים שאולות יווניות ולטיניות בתלמוד, במדרש ובתרגום', שראה אור בסוף המאה התשע-עשרה.¹ שפרבר דן במילים ובביטויים רבים, ומונה את מעלותיו וחסרונותיו של ספרו של קראוס (הפרק הראשון, עמ' 17–38). הוא מסכם כי יש צורך בלקסיקון חדש, שיבהיר את היקפה ואופייה של ההשפעה היוונית על חז"ל, יבאר קטעים חז"ליים רבים, ואף יחשוף מילים יווניות שהיו בשימוש בעת העתיקה המאוחרת אך אינן ידועות לחוקרי העת הקלסית.

הפרק השני דן בבעיות מתודולוגיות (עמ' 39–80), וכולל רשימה מועילה של 288 מילים (באותיות עבריות) מטקסטים של חז"ל (עמ' 75–85); בגרסה הקודמת של שפרבר משנת 1977

אין תמה שהספר הזה, שמחברו הוא הסמכות העליונה בתחום, התקבל מיד כמחקר בר סמכא בנושא. הוא נושא את חותם שליטתו הידועה של שפרבר במקורות ראשונים ומשניים, ועמודיו זרועים אין-ספור תוכנות מבריקות (*lumina ingeni*). אבל שפרבר מצהיר שוב ושוב, ובצדק, שיש צורך עצום בתחליף לחיבורו של קראוס, כלומר בלקסיקון מילים שאולות חדש. ספרו אינו מספק את הצורך הזה, אלא הוא בבחינת דיון מקדים לעבודה מסוג זה. שפרבר כותב מדי פעם על השלמת לקסיקון חדש (למשל עמ' 7, 55) או על 'גרסה משופרת' שלו (עמ' 29), ובמקומות אחרים הוא מציין כי הוא עובד על 'תוספת' לקראוס (למשל עמ' 56, הערה 1). מטרתו לא לגמרי ברורה, אולי אפילו לא לו עצמו, וחשוב לעודדו להגשים את מטרתו הראשונית – כתיבת לקסיקון חדש של מילים שאולות.

רוב הספר מורכב מדיונים מפורטים במילים בודדות, משפטים וטקסט, כדי לבסס את התזות המוצגות. אני מבקש להעיר בקצרה על מספר פרטים כאלה.

עמ' 12, הערה 6: יש צורך לצטט כמה מחקרים בסיסיים של ולך, למשל: L. Wallach, 'The Colloquy of Marcus Aurelius with the Patriarch Judah I', *JQR*, 31 (1940-1941), pp. 259-286

עמ' 19, הערה 7: שפרבר מסכים עם הקביעה של קראוס שהמילה אפתיסי מקורה ביוונית *ἐπιθεσις*. נראה לי סביר יותר שהמילה היוונית הנכונה היא *ἀποθέσις* (H. Jacobson, 'Greco-Roman Light on Rabbinic Texts', *Illinois Classical Studies*, 5 [1980], p. 58).

עמ' 115, הערה 4, למעלה: שפרבר כותב, 'one, neut. Pl. in B. Shabbat 31b'. ההפניה הזו שגויה. הפניה מתאימה יותר היא Sanh. 76b.

שם: שפרבר מתייחס ל'כפרוס' בירושלמי, שקלים ג, א (דפוס וילנה). הוא מפרש אותה

היו רק 200 מילים). מילים אלו הן ככל הנראה יווניות אבל לא הופיעו אצל קראוס, ואת רובן חשפו ליברמן ושפרבר. לאחר מכן בא מפתח שימושי בסדר אלפא-ביתא ביוונית (עמ' 76-79). מפתח נוסף מאורגן לפי תוכן המילים (צבא וכלי נשק, עסקים, חי וצומח, תכשיטים וקוסמטיקה; עמ' 80).

הפרק השלישי, האחרון בחלק הראשון, 'קווים מנחים למתודולוגיה', מתמקד בזיהוי *voces nihili* – מילים שנראות כנוכחות בטקסט, אך למעשה אינן קיימות כלל (עמ' 82).

החלק השני של הספר עוסק פחות בלקסיקון-גרפיה ובפילולוגיה ויותר בסוציולוגיה. בפרק הרביעי שפרבר מסביר את הסוגים השונים של מילים שאולות ואת ההקשרים החברתיים השונים שבהם שימשו (עמ' 113). לדוגמה לדבריו 'באופן כללי ידיעת השפה היוונית בקרב האריסטוקרטיה המשכילה, המעמד הרבני והכוהני ובקרב יושבי הערים האמידים הייתה רחבה יותר מאשר בקהילות כפריות (שקרוב לוודאי הבינו די הרבה אך לא יכלו לקרוא יוונית או עברית-ארמית)' (עמ' 115-118). ידיעת יוונית הייתה תלויה גם באזור המגורים (עמ' 118-123).

הפרק החמישי סוקר את ידיעותיהם של חז"ל בתחומי המיתולוגיה, האמנות, הפולחן והשירה היווניים (ולעתים הרומיים), ובכלל זה הומרוס (עמ' 135-153). הפרק השישי נוגע בידע של חז"ל בענייני מקורות חוקיים וביוורוקרטיים רומיים (עמ' 154-168). והפרק השביעי עוסק בטקסטים יהודיים מאגיים ובתפקיד שמילאו היוונית ומקורות יוניים בהקשר זה (עמ' 169-178).

מספר עמודים של 'הערות כלליות' (עמ' 179-180) ו'מסקנות טנטטיביות' (עמ' 181-183) מסכמים את עיקרו של הספר. שלושה נספחים מופיעים בהמשך, והחשוב שבהם הוא 'ידיעת הלטינית בארץ-ישראל התלמודית' (עמ' 184-197).

חז"ל על הומרוס, בעוד הערת השוליים עוסקת בדיעותיהם של הרומאים עליו.

עמ' 149-148: שפרבר חושב שיש ערך להשוואת אמרותיו של ר' טרפון לאלו של סנקה. זה נראה מפוקפק.

עמ' 154: היוונית כאן איננה 'ציטטה' כדברי שפרבר, אלא שחזור (ניסיוני).

עמ' 184-197: בנספח זה על ידיעת הלטינית חסרה התייחסות לסיפור התלמודי על קטיעה בר שלום (בבלי, עבודה זרה י ע"ב), שנראה כי חז"ל יצרו בו משחק מילים דו-לשוני, מעברית ללטינית H. Jacobson, 'Ketiah Bar Shalom', *AJSReview*, 6) [(1981)], pp. 39-42.

עמ' 196, הערה 19: שפרבר תומך בקריאה של ליברמן את 'לוקיבוסת' כ-λογικλήπτης ואף מנסה לחזקה. אף שזו קריאה מבריקה, ותומכת בה השוואה למשנת ר' אליעזר, מבחינה פלאוגרפית הקריאה של היוונית רחוקה מזו של העברית הארמית, וקשה לקבל את ההגהה הזו.

עמ' 200: הצורה *cudo* נכונה, הצורה *cudon* (שמופיעה שנית בעמ' 237) קרוב לוודאי אינה קיימת, לא בלטינית ולא ביוונית.

שפרבר לרוע המזל קיבל שירות לא טוב מן המו"ל או העורך שלו – יש בספר שגיאות דפוס וטעויות רבות, ואציע כאן קומץ תיקונים:

עמ' 7: *Lehnwörter* ו-*Midrasch* מאויתות בשגיאות.

עמ' 18, הערה 3: התייחסות ל-Geiger כאן אינה מספקת. בספר הזה שפרבר מצטט את J. Geiger ואת B. Geiger; כאן הכוונה לשני מביניהם. כך גם בעמ' 27, הערה 44.

עמ' 96: 'ראו לעיל הערה 41' – זו הפניה שגויה, אולי הכוונה להערה 50.

עמ' 113, הערה 1: Dieter צריך להיות: Pieter.

עמ' 119, הערה 13: M. Jacobson צריך להיות: H. Jacobson.

כמילה היוונית *πρός*, במשמעות: לפני, ושואל מדוע השתמשו כאן חז"ל במילה היוונית ולא פשוט במילה העברית. הוא מציע שהמשמעות של 'לפני' בעברית שונה מהמשמעות של *πρός* – בדיוק לפני, כלומר בערב המועד. לאישוש טענתו הוא מציין שהמילה *προσάββατον* משמשת באפוקריפה ובברית החדשה במשמעות: היום שלפני שבת. אבל קשה לקבל את טענתו: ראשית, סביר שהמשמעות של *πρός* אינה לפני או בדיוק לפני; שנית, התחילית במילה *προσάββατον* אינה *πρός* אלא *πρό*; שלישית, קשה לדמיין במילה 'בפרוס' ש-*πρός* יכול לשמש כמילית יחס כשלפניה מילית יחס (האות ב"ת). נדרש כאן הסבר שונה (גם ההתייחסות של שפרבר כאן לליברמן [S. Lieberman, *Texts and Studies*, New] p. 307 [York], שגויה).

עמ' 123-122: הפרק על פנטקקה (Pantokakos) שמצוטט כאן (ירושלמי, תענית א, ד וסד ע"ב; טור 1708) נראה לא רלוונטי לתוכן.

עמ' 124, הערה 22: שפרבר מעיר ש'הנשימה היא במידת מה משונה'. אך ייתכן ש'הונוס' פשוט משקף את תווית היידוע היוונית.

עמ' 126: *Palestini* צריך להיות: *Palestinae*. שם: 'אירם' צריך להיות: עירם.

עמ' 127: ההצעה של שפרבר שיש שעשוע לשון ב-*Constantine/consto*, כש-*consto* שווה ערך ל-*le-erom* בלתי אפשרית, מאחר שהיא מסתמכת על הבנה שגויה של *constare*.

שם: שפרבר רואה בקטע באבות דר' נתן משחק על 'קטל' בעברית ו-*κωτίλος* ביוונית. אך משמעותה של המילה *κωτίλος* אינה רוצח או בדומה לכך.

עמ' 134: הזיקה בין הכתובת היוונית מבית-שערים לפסוק התנ"כי נראית קלושה למדי.

עמ' 136, הערה 3: הערת השוליים נראית לא קשורה לטקסט: הטקסט עוסק בדיעותיהם של

- עמ' 175: lose צריך להיות: loose.
עמ' 187: לא ברור אם הציטטה הארוכה לקוחה מ"Black או מ"Sevenster.
עמ' 219: התאריך של המהדורה של Latte ל-Hesychius צריך להיות: 1953-2009.
עמ' 223: המילה Legal חסרה בכותרת של שפרבר (*A Dictionary of Greek and Latin Legal Terms in Rabbinic Literature*).
עמ' 232, 236: במפתח האלף-ביתי יש שגיאות בסדר הערכים.
עמ' 258: D. Geiger צריך להיות B. Geiger.
- עמ' 127: short צריך להיות: shoot.
עמ' 134: dactyls מאוית בשגיאה.
עמ' 138: Lieberman מאוית בשגיאה.
עמ' 149, הערה 36: Timaios מאוית בשגיאה.
עמ' 150, הערה 37: Colleague מאוית בשגיאה.
עמ' 151, הערה 38: semi-goddesses מאוית בשגיאה.
עמ' 154: ἄψασθαι צריך לפרש: בנשימה קשה, לא חלקה.
שם: Pharaoh מאוית בשגיאה.
שם, הערה 1: במקום 'הלניזם בקרב יהודי ארץ-ישראל' צריך להיות: 'יוונית בארץ-ישראל היהודית'.